

podzemní dráhu. Ti z nás, kteří už v té době nebudou dávno pod zemí svépomocí, budou mnohem pohodlněji cestovat ze Smíchova na Vinohrady. Ovšem některých negativních jevů prý také přibude! Velmoci budou mít třiapůlkrát více vodíkových pum a budou se moci navzájem zničit celkem jedenáctkrát. Pochopitelně teoreticky. Současný muž a současná žena, poučení zkušeností, uvažují pohříchu přízvěnně a prakticky. Napadá je, že budou-li malé úpravy maloobchodních cen trvat stejně dlouho jako realizace mnohých už léta ohlašovaných velkolepých podniků, bude kapesník standardní výroby stát na konci století šestnáct tisíc korun a škatulka sirek, coby vánoční dárek, vyrazí pod smrkem dědečkovi do očí slzy štěstí.

Pochopitelně přeháním.

Jsem prostě proti plánům s nádechem přílišné fantazie. Nejednou jsem už četl, co všechno v různých ústavech vyvíjeli a co se z toho vyvinulo. V minulosti nepřilíš dávné by mě vůbec neudivilo, kdyby firma PTAKOZOB dala do vývojového procesu zvláštní druh prosa, které by po nasypání pražskému ptačtvu přimělo opefence, aby přestali kálet na naši cennou gotiku a odlétali hromadně do Lisabonu, kde by napříště troušili jenom na palác pana presidenta Salazara. Existovalo mnoho podobných projektů. Vesměs je načrtli lidé, kteří měli dobrou vůli. Sám jsem toho byl nejednou svědkem. Tu a tam by se i zamysleli, kdyby měli čím. Samozřejmě, žádná transfúze krve nepomůže organismu, který nemá chuť se vzpamatovat. V lékařství jako v politice či v ekonomii. Ale to, myslím, není náš případ.

Nedá-li mi něco spát, je to názor, že život není to, co chceme, ale to, co máme. Nemyslím si. Náš vrávoravý svět se nejednou pohnul vpřed jenom proto, že se vždycky našli pomatenci, kteří tvrdili, že svět je nejenom to, co máme, ale i to, co chceme!

Doufám, že už si nebudu do notesu zapisovat skeptické povzdychnutí: Mohla to být nejkrásnější revoluce! Kdybychom ji neuskutečňovali my sami... Snad už jsme definitivně za osudovým předělem. A je-li tomu skutečně tak, pak má revoluce právo i povinnost někoho pozvednout a někoho ponižit. A je to docela v pořádku; dělá-li to skutečně revoluce...!

Myslím, přátelé, že jsme tentokrát na dobrém práhu.

I když i v životě hmyzu okamžik po ztrátě kukly a do nabytí motýlích křídel bývá plný neurčitosti a rozpaků.

MY 68, roč. 5, č. 3, únor 1968

Edo Friš

Dejinná příležitost

V komentářích zahraniční tlače stretávame sa s tendenciou k historicko-politickým paralelám. Vzniká tak určitý mechanizmus, pri ktorom sa udalosti a perspektívy v Československu vyvozujú z iných modelov, najskôr juhoslovenského alebo rumunského. Pri všetkom význame, aký musí historik pripisovať styčným bodom vo vývine štátov príbuzného typu, myslím, že metóda porovnávania, odvodzovania a vyvodzovania má svoje hranice, ak sa nechce vystaviť riziku, že unikne špecifikum skúmaného procesu. Chcem vlastne povedať, že uznesenie ÚV KSČ o delbe moci a o zmene vo funkcii prvého tajomníka KSČ vzniklo z potreby československej ako prvý krok, avšak prvý krok kľúčového významu, ktorý vyjadruje pohyb k demokratizácii našej socialistickej spoločnosti.

Česi i Slováci patria k národom s „historickou pamäťou“. Mój český priateľ a kolega, jeden z garnitúry silných štyridsiatnikov, historik Karel Bartošek, si dokonca myslí, že „Česi sú nemocní dejinami“. Napriek tomu, že staré uhorské historické školy označovali Slovákov najprv za nenárod a neskoršie za národ „nehistorický“, moderné dejiny Slovenska od roku 1918 a najmä veľký antifasistický pohyb korunovaný Slovenským národným povstaním v auguste 1944 pozdvihli historické povedomie na určujúcu ideopolitickú silu. Skrátka, história je v našom spoločenskom vedomí všadeprítomná — varujúca a stimulujúca. Varujúca aj pred mechanickým opakováním, stimulujúca predovšetkým vo zmysle tvorivého hľadania.

S touto, ako sa mi zdá, nevyhnutnou výhradou chcel by som sa zmieniť o tradícii špecifickej československej cesty k socializmu v prvých povojnových rokoch. Zahŕňa, napriek teoretickej nedopracovanosti, niektoré významné prvky. Všeobecne a v skratke, bol to pokus, povedal by som, prvý významný dejinný experiment kombinovať režim politickej demokracie so štruktúrnymi socialistickými premenami. Československo bolo spomedzi ľudovodemokratických krajín jediné, ktoré v úzkostlivo korektných parlamentných voľbách (za súperenia 6 politických strán) dosiahlo revolučný úspech, azda medzinárodne ešte nedocenený: niečo minus 40% pre KSČ v celoštátnom meradle a zároveň tesnú socialistickú väčšinu. (Socialistický blok zostal aj v neskorších momentoch vyostreného triedneho boja (1947-48) reálnou alternatívou prekonania krízy bez otrasov.) Politický program Slovenského národného povstania a koncepcia jeho vedúcej garnitúry (Novomeský, Husák, Šmidke) vniesli do štruktúry štátu princíp rovnoprávnosti Čechov a Slovákov, zabezpečený inštitucionálne, ako základný kameň súdržnosti i demokratizmu novej

republiky. Účasť inteligencie, najmä tvorivej, v komunistickom hnutí patrila vždy k silným a inšpirujúcim tradíciám Československého revolučného frontu. Avšak povojnové roky vniesli do zväzku robotníckej triedy a inteligencie nové prvky. Azda neupadnem do národnopolitickej neskromnosti, keď poviem, že Československo bolo aj v tomto smere vo výnimočne priaznivom postavení. Nový režim, smerujúci k socializmu v priemyselne vyspelej krajine disponoval rozvetvenými kádrmi spisovateľov, vedcov, publicistov a politikov, ako aj technickej a ekonomickej inteligencie. Zvlášť by som chcel vyzdvihnúť vedúcu účasť príslušníkov dvoch generácií slovenskej revolučnej inteligencie (Clementisovej a Novomeského a Husákovej;) v straníckom a národnopolitickom živote Slovenska, a vytváranie „ekonomického mozgu“ strany (Frejka, Löbl a i.) v celoštátnom meradle. V novej situácii, keď sa komunistická strana stala vedúcou vládnu stranou, od roku 1946 na základe voľa dôvery, zúžil sa priestor pre sektarstvo v podobe antiintelektualizmu na jednej a pre intelektuálny separatizmus na druhej strane. Vznikli spoločenské predpoklady realizovať myšlienku, ktorú jeden zo zakladateľov a teoretikov československého komunizmu B. Šmeral formuloval už v diskusii k programu Kominterny v dvadsiatych rokoch, aby totiž v krajinách s vyspelými a diferencovanými spoločenskými organizmami bola téza o zväzku proletariátu a roľníctva doplnená blokom spracujúcou inteligenciou. V povojnovom období zakotvila v zahraničnej politike i v spoločenskom vedomí orientácia, výstižne formulovaná nedávno výrokom: Dejiny, nie jednotlivci sú zárukou nášho priateľstva so Sovietskym sväzom. Na Západe si možno doteraz plne neuvedomujú, že Mníchov predstavuje zlom v zmysle rozhodujúcej národnopolitickej skúsenosti. Je prekvapujúce, že v niektorých zložkách vládnučích kruhov NSR, teda v krajine, v ktorej sociálna psychológia ako vedná disciplína dosahuje pozoruhodné úspechy, sa stále nedoceňuje kľúčový význam bezvýhradného anulovania Mníchova nie ako prestížnej rezortnej alebo len vládnej požiadavky, ale ako veci, ktorá sa dotýka najcitlivejších sfér národného ctenia.

Pravda, minulosť, ktorej niektoré atribúty som sa pokúsil charakterizovať aspoň v náznaku, nehrá v súčasnom demokratizačnom pohybe úlohu opakovateľného modelu. Len dejinný zmysel tejto minulosti zasahuje do nášho dneška, jej konkrétna podoba je vo všetkých sférach modifikovaná.

Azda nebude zveličovaním povedať, že Československo malo po XX. sjazde KSSS zvlášť priaznivé predpoklady destalinizácie bez nebezpečenstva politických a sociálnych otrasov. Chýbali také faktory výbušnej povahy, ako je sociálna a hospodárska degradácia alebo historicky motivované protiruské a protisovietske nálady. Formujúci sa antistalinizmus

prerastal v antimarxizmus len na periférii politického života a myslenia. Historik tohto obdobia — ešte ho nemáme — bezpochyby zistí, že nerealizované realizovateľného sa rovná prepasenej dejinnej príležitosti. Pravda, prepasenej dejinnej príležitosti v špecifickej podobe polovičatosti a polovičatosti. Obzvlášť nerehabilitácia berijovských procesov konstruovaných v Československu na „ideovej“ základni dvojediného boja proti slovenskému „buržoáznemu nacionalizmu“ a česko-židovskému kozmopolitizmu zaťažila spoločenský organizmus mravným bremenom.

Ak sa pozremo na uplynulých desať rokov — etapy a zvraty sa v Československu odohrávali v cykloch desaťročí — potom, zdá sa, možno v nich vystopovať dve fázy. V prvej, zahrnujúcej zhruba roku 1957-1960, prevažuje akcent na boj proti revizionizmu, kým boj proti dogmatizmu má zväčša deklaratívny ráz. V súvisle s novou vlnou útokov na „titoizmus“ ako platformu revizionizmu si Praha roku 1957 vydobýja povest' „druhého centra“ medzinárodného komunistického hnutia. Pravda, túto etapu československej straníckej a štátnej politiky ťažko pochopiť bez súvislosti s recidivizmom Črušovovej éry. V druhej etape, ktorej medzníkom je vari rok 1962 a XII. sjazd KSČ, vystupuje do popredia iná črta, označovaná v západnej literatúre často a nepresne ako éra liberalizácie. Rehabilitácia v rokoch 1963-1964, hoci tak veľmi oneskorená a neúplná, vnáša nový oslobodzujúci prvok do atmosféry krajiny. Ale ako každá len *časťočná* náprava (ktorá udomáčňuje systém polopráv) aj táto stimuluje volanie po *plnej* náprave *celej* pravde. A len čo československý politický teplomer ukazuje zlepšenie v podobe aktivizácie, stáva sa tento pocit vždy jednou z hybných síl obrodného procesu.

Uvoľnenie, ktoré nastalo v rokoch po XII. sjazde KSČ, na pozadí XXII. sjazdu KSSS a určitého zmiernenia napätia v Európe, poskytuje určitý priestor novej antidogmatickej vlny. V českom prostredí prejavuje sa väčšmi v sfére tvorby hodnôt a vo vytváraní faktických alebo potencionálnych „mozgových trustov“ socializmu: v slovenskom prostredí sa zase, najmä v súvisle s rehabilitáciou Husáka a Novomeského a s novým hodnotením Slovenského národného povstania, ohlasuje jednak v podobe určitého politického dynamizmu a jednak v tendenci k zmene štýlu a k demokratizácii metód v straníckom vedení. Aká je bližšia podoba zmeny štýlu a demokratizácie, nedá sa ešte presne povedať, lebo slovenské stranícke vedenie pôsobilo v podmienkach absolútnej dominancie centrálnej a osobnej moci. Azda možno o tejto garnitúre povedať, že už dávno mala čo povedať, ale nedostala sa k slovu. Ale to je už minulosť. Zvolením A. Dubčeka za prvého tajomníka ÚV KSČ dostáva sa k slovu, a to v miere ani nečakanej a doteraz v dejinách strany a štátu nebyvalej.

Pamätníci a historici by tak ľahko nevedeli nájsť

analogiu v historických príkladoch. V cykle troch zasadaní (október — december 1967 a január 1968) sme tu svedkami formovania politickej vôle, ktorá pri všetkom akcente na kontinuitu ohlasuje nové prvky a perspektívy. Náhla premena tradičného rituálu vedúceho orgánu ako monolitu na ozajstný stranický parlament je tým zaujímavejšia, že sa odohráva bez zmeny v celkovom zložení orgánu (ktorého výber spadá do obdobia dominancie centrálnej a osobnej moci) a bez vonkajšieho tlaku vplyvu alebo čo len podnetu, akým bol napríklad XX. sjazd KSSS. Azda je oprávnená úvaha, že po dlhom čase sila vlastnej demokratickej tradície prekračuje prah teoretických a ideových podnetov a razí si cestu do sféry praktického rozhodovania. K zmene dochádza v Československu vo chvíli, kde dozreli vnútorné predpoklady tvorby a uskutočňovania nového politického a hospodárskeho modelu socializmu, ktorý by zodpovedal tradíciám i reálnym možnostiam krajiny.

Myslím, že v Československu sa vykryštalizovala nová podoba spoločenského pocitu neznesiteľnosti, ktorý v dejinných zvratoch pôsobí zvyčajne ako motor. Pocit neznesiteľnosti neprýšťa z hospodárskej alebo sociálnej degradácie — napriek všetkému je životná úroveň vyššia ako v ostatnom socialistickom svete. A nevyplýva ani z teroru a systému represálií. Rozpor pociťovaný čoraz väčšími ako neznesiteľný váži v rozpätí medzi možnosťou a realitou, medzi reálnou perspektívou a jej reglementáciou v praxi. Bolestne sarkastický bonmot českého spisovateľa L. Vaculíka na IV. sjazde spisovateľov — mohli by sme keby sme mohli — vyjadruje čosi ako kolektívny pocit a čosi z kolektívnej skúsenosti.

Mikroanalýza československého roku 1967 bude musieť zistiť, že v jeho priebehu pribudli nové prvky napätia. Vezmime občana X, ktorý nemal možnosť čítať referáty a diskusné príspevky na IV. sjazde čs. spisovateľov. A občana Y, povedzme zodpovedného funkcionára, ktorý materiály pozná a s mnohými nesúhlasí. A obidvaja reagujú rovnako alebo aspoň veľmi podobne. Neveria obvineniu z protistraníckeho postoja a už neskrze neveria, žeby naši komunistickí spisovatelia boli v spojení s nejakým svetovým imperializmom. Obvinenia i opatrenia, tón akoby už zabudnutý, dikcia, o ktorej sa myslelo, že patrí nenávratnej minulosti — a to všetko na pozadí nového medzinárodného napätia — vyvoláva alarumujúce asociácie. Duch „kultu“ čo aj v podobe minireprízy slova a činu (bola to minirepríza?) naráža na všeobecnú nedôveru a všeobecný odpor bez ohľadu na stupeň súhlasu nebo nesúhlasu s myšlienkami spisovateľov. Možnosť neostalinskej recidívy burcuje v Československu národno i štátnopoliticky motivovanú ostražitosť. A pozornosť sa sústreďuje na totalitnú nekontrolovateľnú moc v podobe personálnej únie. Druhý prvok napätia vyplýva zo slovenskej

otázky. Aj každá epizóda, každý akt protektorskej povýšenosti a nacionálnej netaktčnosti zaostruje reflektory na defekty v citlivej i výbušnej sfére nacionálnych vzťahov. Nôvum sa prejavuje nielen v dynamizme slovenského rozhorčenia, ale aj v reakcii českej politickej verejnosti, ktorá v rôznej intenzite, ale aj v rôznych článkoch politickej pyramídy odmieta príprzu minulosti — tej z prvej republiky, i tej z čias kultu — a v revízii princípu rovnoprávnosti vidí atak na základný článok československej štátnosti. Nedoriešená slovenská otázka v oblasti ekonomickej — napriek nespornému vzostupu Slovenska — a v oblasti štátprávnej a straníckej hierarchie skrýva v sebe silnú demokratizačnú tendenciu. Ale nedoriešená otázka má dve stránky. Integruje demokratizmus, ale, najmä ak je chronická, môže zúžiť demokratizmus v podobe nacionálnej jednostrannosti. Aj na tomto poli má teda prvý a rozhodujúci krok k decentralizácii moci rozhodujúci národný a celoštátny význam.

V tejto otázke nachádzame v zahraničnej tlači najviac falošných interpretácií. Zastavím sa na chvíľu pri jednej — pri článku p. Andreea Razumovského Ein Slowake im Hradschin (Frankfurter Allgemeine Zeitung — 8.1.1968). V jeho poňatí je dnešný slovensko-český pomer nezmierniteľným konfliktom medzi slovenským „Sklavenvolkom“ a českým „Herrenvolkom“. Autor posudzuje tento vzťah podľa starej a cudzej schémy. Schéma väčšími vystihuje povedzme írsko-britský vzťah z minulosti alebo dokonca česko-nemecký vzťah z čias Hitlerovej nadvlády, ktorá okrem iného vedela narábať imperialistickou zbraňou roznečovania česko-slovenského vzťahu. Pokiaľ ide o nás, myslím, mali by sme sa zbaviť mnohých zvyškov paušálnej antinemeckej nedôvery a zlozvyku podozrievavosti a nedoceňovania rôznych foriem denancifikácie spoločenského vedomia v oboch štátnych celkoch Nemecka. Nechápe však p. Razumovský, že jeho metóda dramatizovania česko-slovenského vzťahu, ešte k tomu v dikci a kontradikcii Herrenvolku a Sklavenvolku, vyvoláva — mierne povediac — veľmi neprijemné asociácie aj v slovenskom politickom prostredí?

Pri určovaní deliacej čiary medzi konzervatívnym a progresívnym treba sa vystríhať akejkoľvek schematicnosti. Nacionálna schéma — pri všetkom význame slovenskej otázky — zužuje problém. Medzi najzretejšími zástancami politického konzervatizmu, psychológie servilnosti a glorifikácie režimů centrálnej moci nachádzame aj slovenských politikov — ba aj jedného z čelných predstaviteľov slovenského politického života. A naopak, nielen český marxistický dorast, ale aj vekove a postavením odlišní českí politickí pracovníci vyznávajú programovo a zavše na vysokej úrovni potrebu prekonania všetkých zvyškov českého protektorstva a hegemonializmu vo vzťahu k Slovákom a presadzujú uplatnenie ideológie národnej rov-

noprávnosti s adekvátnym inštitucionálnym zabezpečením. Ani delidlo robotnícke kádre aparátov na jednej a inteligencia na druhej strane nevystihuje špecifíkum súčasného vývinového štádia v Československu. Robotnícke kádre predstavujú dnes niečo iné ako povedzme v päťdesiatych rokoch, keď bola stranická inteligencia diskriminovaná a takmer pašálne zbavovaná pozícií v straníckom a štátnom živote. Ak nechceme upadnúť do sektárstva na ruby, potom treba skúmať zmeny spôsobené prenikaním vzdelania a odbornej kvalifikácie do aparátu a medzi rady robotníckych kádrov. (Táto téma by si, pravda, vyžadovala špeciálny rozbor.) Čítal som nedávno myšlienky vzdelancov, dokonca vzdelancov - akademikov o postavení strany v dnešnej vyspelej a diferencovanej spoločnosti — myšlienky, ktoré sa vlastne ničím podstatným neodlišujú od ich 50 až 75 rokov staré predlohy. A naopak, mnohé robotnícke kádre chápu aj teoreticky, že postavenie strany v epoche vedecko-technickej revolúcie musí sa štruktúrálnou odlišovať od čias, ktoré napriek nehyjúcej sláve predstavujú dávnovek socializmu. Ak problém skúmame sociologicky, za posledné desaťročie sa zúžila základňa sektárskeho ouvrirenizmu, pričom vcelku sa, pravdaže, zvýšila úloha vedy a inteligencie. Ale paušalizovanie nás zvädza na sces-tie. Napokon aj generačný aspekt má len relatívnu platnosť. Máme mladých starcov, ale aj ľudí, čo na staré kolená mladnú. Veteránstvo nie je výsadou veku, je to stav mysli, znak duševnej lenivosti.

Bolo by neseriózne púšťať sa do kombinácií aj čo sa programu týka. Sme na začiatku etapy, v ktorej sa demokratickými metódami, v úzkej spolupráci zodpovedných stranických a štátnych orgánov s vedekými a odborne kvalifikovanými kolektívami budú formulovať zásady a ciele konštruktívneho socialistického programu Československa. Pravda, ak by sme profil krajiny mali posudzovať podľa úradných komuniké, mnohé by sme nepochopili. Tu panuje ešte magická predstava, že zaužívaná fráza môže nahradiť pravdivú informáciu.

Ale máme predsa len k dispozícii dokument, ktorý orientuje zodpovedne. Myslím tým novoročný úvodník Alexandra Dubčeka uverejnený v bratislavskej Pravde 31. dec. 1967. Nie je to „nástupná reč“ — bolo niekoľko dní pred januárovým plénom — ale azda príspevok k politickému profilu nástupcu. Autor píše: „Prežívame historický obrat, prechod k novej kvalite socialistickej spoločnosti... Na základe rozboru minulých i súčasných problémov musíme vidieť dopredu a vytvárať priestor na uplatnenie všetkého progresívneho“. O postavení strany a jej metódach okrem iného: „Musíme vyhlásiť boj akýmkoľvek prvkom nadradenosti, subjektivismu a brániť pokusom uplatňovať vplyv strany v spoločnosti metódami, ktoré by spoločnosť pocítovala ako mocenské a vrchnostenské... Strana vedie socialistickú spoločnosť — čo sa

ani v budúcnosti nemôže oslabiť — a preto musí žiť úplne s jej problémami... Usilujeme sa o lepšie poznanie spoločenských procesov v praxi.“ O Slovensku a československom vzťahu zdôrazňuje Dubček zásadu vzájomného a internacionálneho chápania problémov Slovenska podľa zásady, že „republika musí prosperovať komplexne, ak má prosperovať vôbec... Nie sme takou rozsiahlou krajinou, aby sme si mohli dovoliť luxus podstatných ekonomických rozdielov v národnostných oblastiach.“ Nerád by som sa dopustil akekoľvek nepresnosti a vlastným komentárom nevdojak modifikovať zámer autora. Myslím však, že tá časť citovaného úvodníka, ktorá sa týka historického odkazu vojnového a povojnového obdobia, najmä slová „návrhy, s ktorými prichádzali komunisti — z Čiech a zo Slovenska — a ktoré sa stali základom obnovy štátu, sú pre nás trvalým odkazom“ nemajú len jubilejne deklaratívny ráz. Naväzujú, myslím, na princípy špecifickej cesty Československa k socializmu, ktoré som sa pokúsil vyložiť v úvode môjho príspevku. Pravda, tu ešte väčšmi treba podčiarknuť už vyslovenú výhradu, že vonkoncom nejde o reprodukovanie minulosti, ale o naplnenie jej dejinného zmyslu v nových podmienkach.

10. januára 1968

Kultúrny život č. 6, 9. februára 1968

Zora Jesenská

Nelámte si jazyk!

Toto bude stĺpček o zrníčeku a celej spoločnosti.

Ľudia sa na druhý deň zastavovali na ulici: „Celkom iný tón, čo? Taký ľudský.“ — „Čo povieš na ten záver? Česť vašej statočnej práci, ktorej sa hlboko klaniam!“

Ten záver každý citoval naspamäť. Pretože ktosi mocný neočakával, že sa jemu budú klanáť, ale on sa poklonil, ľudia sa tešili.

Na mňa nie menej potešujúci dojem urobilo zrníčko.

Vážení čitatelia už iste uhádli: mám na mysli prejav súdruha Dubčeka na sjazde roľníckych družstiev.

Pravda, kto ho len čítal v novinách, o zrníčku nevie, v novinách zrníčko nebolo. Zrejme ěa to miesto svojho prejavu si súdruh Dubček zaimprovizoval.

Tam, kde spomínal, ako roľníkom netreba vravieť, kedy majú orať, siať alebo žať, lebo to oni sami vedia, tam mu to nedalo a doložil: „Keď roľník vyjde do poľa a v prstoch rozžmolí hrudku, vie, že je čas orať, keď vymrví z klasu a prehryzne zrníčko, vie, že treba žať.“ Potlesk, ktorý prišiel, patrilo iste celej myšlienke. Ale zaburácal až vtedy. Až po tom zrníčku.

Poslucháči v sjazdovej dvorane počtíli, čo ja v izbe pri rádiu: čosi veľmi prosté a zároveň i zložité. Ľudské teplo, znalosť vecí, porozumenie vzťahu, spolupatrič-